

Відновлення мережі НКВД СРСР та її завдання в Західній Україні в 1944–1945 рр.

У статті досліджено відновлення структур НКВД СРСР у Західній Україні після її звільнення від німецької окупації. Наголошено на створенні нових органів управління ще в 1939 р., серед яких були й органи внутрішніх справ – управління НКВД у Львівській, Луцькій (Волинській), Станіславській, Тернопільській, Чернівецькій областях. Структурне відновлення мереж НКВД у Західній Україні відбулося в березні 1944 р. із залученням офіцерів і бійців партизанських з'єднань, що діяли в Україні впродовж війни, та інших осіб, котрі прибули з СРСР. До роботи залучали й місцевих українців, котрі погодилися на співпрацю з радянськими спеціальними органами.

Ключові слова: народний комісаріат внутрішніх справ Радянського Союзу, Управління Народного комісаріату внутрішніх справ, відділи й відділення Народного комісаріату внутрішніх справ, відділ боротьби з бандитизмом, Управління боротьби з бандитизмом.

Постановка наукової проблеми та її значення. У 1917 р. розпочалася більшовицька перманентна каральна акція супроти українського народу в Східній, а в 1939 р. – у Західній Україні. Її запровадили карально-репресивні органи Росії й СРСР за т. зв. законом «фрактальних форм» – ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ СРСР створювалися в Україні (а також в інших відвоєнованих землях Білорусії, Кавказу тощо) за точною копією вже діючих інституцій у Росії й СРСР із метою знищення українського національно-визвольного руху. У 1939 р. органи НКВД-НКГБ СРСР у Західній Україні мали завдання ОБЛШКУ/контролю населення, ДЕПОРТАЦІЙ/виселення громадян, трактовані як «додаткові міри боротьби з бандитизмом» і РЕПРЕСІЙ проти громадян тощо. Одразу після звільнення від німецької окупації навесні 1944 р. НКВД СРСР почав відновлення мережі в Західній Україні. Уважне прочитання документів, призначених для суто внутрішнього застосування, покликане виявити завдання, механізми діяльності НКВД/УНКВД і спосіб, який уможливив знищення українського антирадянського руху.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Під час написання статті спираємося на опубліковані І. Біласом документи у двотомнику «Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. У двох книгах» (1994) [2; 3], на довідники й збірники документів: «Люб'янка. ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. 1917–1960. Довідник» (1997) [8], «НКВД-МВД СРСР в боротьбі з бандитизмом і збройним націоналістичним підпіллям в Західній Україні, в Західній Білорусії і Прибалтиці (1939–1956)» (2008) [9], «Радянські депортації 1928–1953 рр.» (2005) – документи з архіву академіка О. Яковлева [12].

Питання формування організаційної структури органів державної безпеки в історіографії тісно переплетені з питаннями їх кадрового забезпечення. Такими є дослідження В. Пристайка, Ю. Шаповала, В. Золотарьова [15]; М. Петрова, К. Скоркіна [11]; О. Кокуріна, М. Петрова [8]; В. Барана, В. Окіпнюка, А. Жив'юка [2; 7; 10] тощо. Деякі важливі деталі відновлення діяльності НКВД у Західній Україні сповіщає в книзі «Сталінські командос. Українські партизанські формування. 1941–1945» (2012) О. Гогун [6].

Мета дослідження – з'ясувати заходи з відновлення мереж НКВД СРСР у Західній Україні та їхні завдання в роки радянської тоталітарної держави.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Відразу після встановлення радянської влади в Західній Україні в 1939 р. почався процес створення нових органів управління. Серед нових інституцій були й органи внутрішніх справ. Наказом НКВД СРСР № 001359 від 6 листопада 1939 р. «Про організацію органів НКВД Західної України» утворено управління НКВД Львівської, Луцької (13 грудня 1939 р. перейменовано на Волинську область), Станіславської й Тернопільської областей (у документі – Тернопольської області). 6 листопада 1939 р. призначено начальників УНКВД Львівської – колишнього начальника 3 відділу УГБ УНКВД Ленінградської області К. Краснова [11, с. 272]; Волинської області – колишнього заступника начальника УНКВД Миколаївської області УРСР Р. Крутова [11, с. 276]; Станіславської області – колишнього заступника начальника Управління прикордонних військ НКВД СРСР С. Савченка [11, с. 435]; Тернопільської області – колишній начальник 3 відділу УГБ УНКВД Кам'янець-Подільської області О. Вадіса [11, с. 102]; 7 серпня 1940 р. призначено

начальником УНКВД Чернівецької області колишнього начальника УНКВД Житомирської області О. Мартинова [11, с. 328]. Інші особи для керівного складу НКВД-УНКВД вербувалися з колишніх комуністів-підпільників, які стали чекістами лише після приходу радянської влади, наприклад у Прибалтиці, або ж із переведених на роботу чекістів із досвідом роботи в ОГПУ-НКВД з інших регіонів СРСР [9, с. 417].

Відповідно до напрямів роботи органів внутрішніх справ СРСР у 1939–1940 рр. затверджено структуру НКВД-УНКВД: на верхівці інституції – керівництво, секретаріат, партком, мобінспекція й Штаб місцевої протиповітряної оборони; апарат Управління державної безпеки (УГБ) (саме цю інституцію в структурі НКВД називають «органами державної безпеки» [10, с. 293–294; 8, с. 545–561]) і його відділи: 1-й – охорона керівників партії та урядів республік, адміністрації областей; 2-й – секретно-політичний; 3-й – контррозвідувальний; 5-й – праці за кордоном; 7-й відділ-відділення – шифрувально-дешифрувальний, охорони держстайнь, ВЧ-зв'язок; економічне управління (ЕКУ-ЕКО); 3-тє транспортне управління-відділ; Водний відділ; слідча частина НКВД-УНКВД; спецвідділи: 1-й – обліково-архівний; 2-й – опертехніки; 3-й – обшуків, арештів, зовнішнього стеження; а також відділ кадрів; апарат особливих уповноважених; Фінансовий відділ; адміністративно-господарський відділ (АХО або УХО – управління). Поза УГБ – Управління робітничо-селянської міліції (УРКМ), Управління (відділ) шосейних доріг (УШОСДОР-ОШОСДОР), тюремний відділ, Управління (відділ) прикордонної охорони (УПО-ОПО), архівний відділ, відділ виправно-трудоих колоній (ОИТК) [9, с. 418; 8, с. 59–73].

Із затвердженого 15 травня 1940 р. штату НКВД УРСР відомо, що праця десяти відділень 2-го відділу (86 осіб) спрямована на різні соціальні групи, партії, організації – троцькістів, правих, зінов'євців, колишніх членів ВКП(б) і комсомолу (1-ше відділення); українські антирадянські політичні партії й організації (2-ге); російські та польські політичні партії й організації, сіоністів та ін. (3-ге); на церковників і сектантів (4-ге); «колишніх людей» або колишніх фабрикантів, поміщиків, торговців, чиновників, а також прокурорів, поліцейських, монархістів, кадетів, білокозацтво (5-ге); Академію наук, науково-дослідні інститути, письменників, артистів, художників, видавництва, кіностудії (6-ге); молодь, органи народної освіти, навчальні заклади, спортивні організації (7-ме); радянські й профспілкові заклади, органи охорони здоров'я (8-ме); воєнізовані організації (9-ге); а також опертехніка й облік (10-те відділення). 3-й контррозвідувальний відділ (60 осіб) мав п'ять відділень: польське, німецьке, румунське, різний шпіонаж, українське й біла контррозвідка (1 – 5-те відділення відповідно). У структурі трьох відділів УГБ, котрі постали в 1939–1940 рр., три відділення відповідали за боротьбу з політичним бандитизмом (таких відділень не було лише в Латвії та Естонії). Боротьбою з кримінальним бандитизмом займалося 1-ше відділення кримінального розшуку УРКМ НКВД-УНКВД [9, с. 418]. Названі вище підрозділи творили адміністративну структуру НКВД і надалі. Найважливіші зміни відбулися в частині «боротьби з бандитизмом», із прямою проекцією на Західну Україну (ідеться про створення відділів боротьби з бандитизмом (ОББ) 4 квітня 1941 р.) й організації партизанської боротьби (ідеться про створення в НКВД УРСР 4-го відділу, що займався організацією партизанських загонів, на чолі з майором держбезпеки Тимофієм Строкачем; 4-й республіканський відділ НКВД входив в оперативне підпорядкування 2-го відділу НКВД СРСР, який очолював П. Судоплатов [6, с. 26]).

Після поділу НКВД СРСР на два наркомати – НКВД СРСР і НКГБ СРСР (Постанова ЦК ВКП(б) «Про організацію Народного комісаріату державної безпеки» від 14 квітня 1943 р. [8, с. 622] на чолі з Л. Берією та В. Меркуловим (у відання НКГБ передавалася державна безпека [8, с. 621–623], а НКВД – управління табірною структурою та всі інші функції; 20 липня 1941 р. обидві структури об'єднано в єдину – НКВД. 14 квітня 1943 р. здійснено розділення й поновлено роботу НКГБ [11, с. 182–207]), указом НКВД СРСР № 00349 від 4 квітня 1941 р. «з метою посилення боротьби з усіма видами політичного й кримінального бандитизму на території СРСР» у складі Головного управління міліції (ГУМ) НКВД СРСР створено відділ боротьби з бандитизмом на чолі із заступником начальника 3 спецвідділу НКВД СРСР Ш. Церетелі. У його структурі – три відділення, 2-ге курувало РСФСР, Україну й Карело-Фінську РСР. Відділи (та відділення) боротьби з бандитизмом утворено в усіх республіканських, крайових й обласних НКВД СРСР. Там, де їх не було, «боротьбу з бандитизмом» виконували відділи кримінального розшуку управлінь міліції. Свої завдання, як зазначено в наказі, – «ліквідацію бандформувань, а також поодиноких банд і дезертирів з Червоної армії» – відділи «виконують свої завдання із використанням винищувальних батальйонів, військ НКВД і міліції» [9, с. 421].

Винищувальні батальйони почали формуватися вже 24 червня 1941 р. силою наказу Ради народних комісарів СРСР у міських і районних відділеннях НКВД. У кожному загоні нараховувалося від 100 до

200 осіб [1, с. 231]. Їх начальниками призначали робітників НКВД і міліції. Їхню діяльність координували штаб при НКВД СРСР й оперативні групи НКВД-УНКВД в Українській РСР. За офіційними даними, на початку липня 1941 р. в Україні постало 657 таких батальйонів, у них служило 158 700 осіб. Водночас формувалися так звані групи підтримки. Їх чисельність сягнула 18 000, у них служило понад 200 000 осіб [1, с. 232]. На початку радянсько-німецької війни в 1941 р. їхня діяльність була неефективною, ситуація змінилася лише в 1943 р.

Начальник ОББ НКВД СРСР О. Леонт'єв у звіті «Про результати боротьби з бандитизмом, дезертирством й ухилянням від служби в Червоній Армії за три роки Вітчизняної війни (з 1 липня 1941 р. до 1 липня 1944 р.)», скерованому на ім'я заступника наркома внутрішніх справ СРСР С. Круглова від 30 серпня 1944 р., підбив підсумки діяльності очолюваної ним структури. Отже, за три роки війни, за буквою тексту, у СРСР ліквідовано 7161 бандитських груп і 54 130 осіб, із них убито 4076 осіб, арештовано – 42 529, легалізовано – 7525 осіб. Відразу за цими даними у звіті вміщено статистику ліквідованих «бандформувань та окремих осіб» у Західній Україні: «На території Західної України було ліквідовано: 34 878 учасників банд УПА і ОУН, з них: убито – 16 338 осіб, взято в полон – 15 991 осіб, явилось з повинною – 2549 осіб. Разом ліквідовано бандитів – 89 008» [9, с. 423]. У документі зазначено, що до початку війни найбільш уражені «бандитизмом» були Західна Україна, Західна Білорусія й Північний Кавказ, а українські та білоруські націоналісти вели боротьбу проти радянської влади після приєднання цих земель до Радянського Союзу. «1 липня 1941 р. в Західній Україні було зафіксовано 94 банди, 476 учасників і 1 171 інших нелегалів. У Західній Білорусії – 17 банд з 90 учасниками і 106 нелегалів. За травень–червень 1941 р. в Західній Україні й Західній Білорусії зареєстровано 135 терористичних актів і вбивств і 84 нападів і пограбувань [...]. З початку військових дій бандитсько-повстанській елемент повсюдно активізував свою ворожу діяльність. Орієнтуючись на прихід німців, колишні учасники збройних антирадянських формувань, розгромлених повстанських, контрреволюційних організацій, колишні білокозаки, куркулі, бандити, учасники релігійних сект та інші почали групуватися. З метою підризу військової могутності Радянського Союзу й надання допомоги німецько-фашистському війську вказані елементи повели серед населення антирадянську, зрадницьку агітацію за дезертирство з Червоної Армії і ухилянню від військової служби. Заволікаючи на свою сторону бандитів, дезертирів, ухиленців та інших нелегалів, вони почали створювати бандитсько-повстанські групи і формування, маючи завдання збройних виступів у заплілі Червоної Армії. Підризна діяльність значно посилилася з просуванням німецької армії в глибину нашої країни. До жовтня 1941 р. в багатьох тилових районах виникла велика кількість бандитських груп. Існуючі при органах міліції відділи-відділення боротьби з бандитизмом не забезпечують успішної ліквідації діючих банд і не попереджують утворення нових» [9, с. 424]. У щойно цитованому тексті названо основну причину створення 30 вересня 1941 р. за наказом № 001414 НКВД СРСР відділів-відділень боротьби з бандитизмом [8, с. 77]. Організація таких відділів дала змогу НКВД значно посилити боротьбу з націоналістичним підпіллям.

У 1943 р. за текстом звіту ліквідовано 3875 банд і 30 312 осіб, при тому вбито 2341 особу, арештовано – 22 575, легалізовано – 5396 осіб. Виявлено 197 912 осіб дезертирів із Червоної армії, ухиленців від служби в Червоній армії – 174 512. У 1943 р. зафіксовано 7714 бандитських проявів, із них розкрито 6439 [9, с. 424]. Також зафіксовано посилення боротьби українських націоналістів у Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській, Київській, Житомирській, Сталінській та інших східних областях України, тому органи НКВД викривали й ліквідували групи українських націоналістів, що виникли під час німецької окупації. «Цими групами, – читаємо у звіті, – керував центральний провід ОУН, метою якого було утворення Самостійної України шляхом залучення широких мас населення для підготовки бойових кадрів, здатних підняти збройне повстання проти радянської влади» [9, с. 425].

У першій половині 1944 р. у НКВД фіксували посилення «бандитизму» в СРСР за рахунок Західної України, на території якої почали активно діяти українські націоналісти. ОББ НКВД СРСР накреслює заходи боротьби з українським підпіллям: «З метою ліквідації банд УПА й оунівського підпілля НКВД СРСР здійснило такі заходи: у місті Рівному створено оперативний штаб, а у вражених бандитизмом районах – оперативні групи на чолі з керівними працівниками НКВД СРСР й УРСР; в усіх районах і великих населених пунктах розміщено сильні гарнізони військ НКВД; із 1500 відібраних партизанів створено загони боротьби з бандитизмом; у складі ОББ НКВД УРСР створено спеціальний відділ із ліквідації банд УПА та оунівського підпілля; для надання практичної допомоги й участі в ліквідації формувань УПА в Рівненську область спроваджено команду оперативних працівників ОББ НКВД СРСР.

У результаті проведеної роботи з ліквідації банд УПА й ОУН за першу половину 1944 р. органами НКВД убито 16 338, узато в полон 15 991 і явилось з повинною 2549 осіб. Разом – 34 878 осіб. Арештовано 3676 учасників УПА й ОУН. У східних областях України ліквідовано 95 бандгруп з 457 учасниками» [9, с. 426]. Упродовж 1943 і першої половини 1944 р. задля надання практичної допомоги з ліквідації «бандформувань» і виконання спеціальних завдань НКВД СРСР в Українську РСР виїжджало дві бригади оперативних працівників.

У західних областях Української РСР ОББ НКВД у 1944 р. зафіксував масове ухиляння від мобілізації в Червону армію, що «було результатом проведеної в широких масштабах роботи керівництва УПА» [9, с. 427]. «Водночас значна кількість військовозобов'язаних із західних областей УРСР дезертирують з Червоної армії, а також з підприємств важкої промисловості. Цих дезертирів затримували в Сталінградській, Воронежській, Орловській, Смоленській, Івановській, Ленінградській, Ростовській, Тульській та інших областях. Всі вони мали антирадянське налаштування, а багато були пов'язані з ОУН і УПА. Переховуючись, вони вели націоналістичну агітацію серед населення, мали при собі зброю, викрадену у військових частинах» [9, с. 427]. Затриманих утікачів піддавали жорсткій «фільтрації», аби виявити серед них учасників українського націоналістичного підпілля. На перше липня 1944 р. органи НКВД затримали 27 361 осіб, що ухилися від мобілізації. Серед них спецслужби виявили 6683 учасників УПА й ОУН, що становило 78,8 % усіх дезертирів та осіб, котрі ухилися від служби в Червоній армії, – зазначено у звіті.

Основним інструментом радянського терору на Західній Україні (також у Прибалтиці, Західній Білорусії тощо) були винищувальні батальйони, утворені, як щойно згадувалося, за наказом НКВД СРСР № 00804 від 25 червня 1941 р. – «єдина збройна сила в руках місцевих органів НКВД, вирішальний фактор у справі очищення тилу і збереження революційного порядку», – написано у звіті про діяльність знищувальних батальйонів НКВД СРСР за 1941–1944 рр. «Винищувальні батальйони НКВД СРСР, спираючись на місцеве населення в особі груп сприяння, зіграли велику роль у зміцненні радянського тилу продовж Вітчизняної війни. Своєю оперативно-службовою діяльністю винищувальні батальйони надавали велику допомогу органам міліції і відділам боротьби з бандитизмом, чим активно сприяли проведенню загальних оперативних заходів НКВД СРСР у час війни» [9, с. 427], – читаємо далі. За статистикою, на 1 лютого 1944 р. діяло 1620 знищувальних батальйонів із чисельністю 161 089 осіб, близько 100 осіб в одному батальйоні [9, с. 428] (за відомостями тритомного видання «Українська РСР в роки Великої вітчизняної війни» (1975; Т. 3), в Україні «до моменту визволення території Української РСР діяло 776 знищувальних батальйонів чисельністю 69 315 бійців» [13, с. 62]). На допомогу цим батальйонам за ініціативою трудящих створено 17 930 груп сприяння чисельністю понад 116 000 осіб робітників, колгоспників й інтелігенції. «У східних областях республіки бійці винищувальних батальйонів і груп сприяння брали активну участь в охороні залізничних мостів, станцій і важливих економічних об'єктів. У західних областях вони, крім цього, вели боротьбу з ліквідації озброєних націоналістичних банд» [13, с. 62]. Штаб винищувальних батальйонів та партизанських загонів (упродовж усієї війни безпосереднім керівництвом партизанською (за фронтовою) боротьбою займалися три організації – ВКП(б), НКВД-НКГБ і РККА. Але їхні роль і значимість у партизанській війні в 1941–1944 рр. постійно змінювалися) [6, с. 21] входив у підпорядкування 4-го («партизанського») Управління НКВД СРСР (4-те Управління НКВД СРСР – це розширений 2-й відділ НКВД СРСР (січень 1942 р.), яким надалі керував П. Судоплатов [6, с. 26]. Безпосереднім начальником Судоплатова 1941–1943 рр. був нарком внутрішніх справ Л. Берія, а з 14 квітня 1943 р., після виокремлення з НКВД Наркомата державної безпеки – голова новоствореного НКГБ Всеволод Меркулов (структуру НКГБ-МГБ СРСР у 1942–1953 рр. (див. [8, с. 204–212]). Отже, 4-те управління НКВД повністю передано НКГБ [8, с. 38]).

Звільнення від німецької окупації міст Західної України почалося на початку 1944 р.: 2 лютого – Луцьк і Рівне, 29 березня – Чернівці, 14 квітня – Тернопіль, 25 липня – Львів, 6 серпня – Дрогобич [13, с. 22–31, 48–57] (у серпні 1944 р. вся Україна звільнена від німецької окупації). За цим, у березні вийшла постанова Комітету оборони СРСР «Про спеціальні заходи у західних областях України». Зокрема, у ній наказувалося зобов'язати народного комісара оборони тов. Смороднікова до 20 березня 1944 р. мобілізувати до Червоної армії все чоловіче населення віком до 30-ти років зі щойно звільнених від німців територій Рівненської та Волинської областей. Усіх мобілізованих відправити в тиллові структури й після «фільтрації» – або в бойові, або в тиллові частини чи на відновлювальні роботи, якщо особу визнали неблагонадійною. На тов. Круглова покладалося зобов'язання відібрати кращих людей із партизанів, які

вийшли з тилу противника, і створити з них у кожному районі Рівненської, Волинської й Тернопільської областях загони НКВД чисельністю 50–60 осіб, забезпечивши їх усіма видами постачання НКВД, окрім того, передислокувати в Україну (до 25 березня) п'ять бригад. Тов. Меркулову й тов. Круглову наказано відібрати з органів НКВД і НКГБ у східних областях СРСР осіб, котрі раніше працювали в органах НКВД та НКГБ УРСР, а також серед чекістських працівників, які не працювали в Україні, але знали українську мову: для НКВД УРСР – оперативних працівників 2000 осіб, із них – начальників районних відділів 200 осіб; для НКВД УРСР оперативних працівників – 790 осіб, із них начальників районних відділів – 120, і направити їх, відповідно, НКВД і НКГБ УРСР для роботи в західних областях України. Усі ці сили мали бути скеровані на виселення активних учасників ОУН, УПА й Української народно-революційної армії у віддалені місцевості СРСР [2, с. 257] (у цей період також відбулося тотальне оновлення керівного складу УНКВД-УНКГБ., що спричинили нова ситуація та виклики, із якими зіткнулися радянські каральні органи в Західноукраїнському регіоні з 1944 р. [7, с. 39]).

Отже, відновлення мереж НКВД у Західній Україні, насамперед у Волинській, Рівненській і Тернопільській областях, почалося вже в березні 1944 р. із формування загонів НКВД. Сюди зараховували перевірених людей із партизанських загонів на силі постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 20 жовтня 1944 р. про скорочення штатів Українського штабу партизанського руху, 5-й пункт котрої проголошував: «Особистий склад Українського штабу партизанського руху і його підрозділів, що підпадають під скорочення, направляти: а) офіцерський склад в НКВД УРСР для укомплектування Управління боротьби з бандитизмом в Україні; б) партійних і радянських працівників – у відділ кадрів ЦК КП(б)У [4, с. 89]. У радіограмі М. Хрушова, переданій П. Вершигорі, який того часу вже командував партизанською дивізією імені С. Ковпака (партизанський загін розформовано 8 листопада 1944 р. і реформовано в дивізію, названу на честь Сидора Ковпака), наказувалося передати дивізію у склад НКВД УРСР для «боротьби з німецько-українськими націоналістичними бандами» [13, с. 171]. На її базі утворено окрему кавалерійську бригаду внутрішніх військ НКВД [14, с. 53].

Структура НКВД УРСР залишається такою самою, як у 1939–1940 рр., за винятком деяких нових управлінь. 19 жовтня 1944 р. НКВД СРСР наказом № 001281 затвердив штати знову організованих управлінь НКВД. У їхню структуру входили, окрім колишніх, також тюремний відділ, відділ боротьби з бандитизмом, відділ контррозвідки «СМЕРШ», відділ боротьби з дитячою безпритульністю, штаб знищувальних батальйонів тощо. У штаті відділу боротьби з бандитизмом НКВД УРСР на 13 жовтня 1944 р. значилося 48 осіб, а всіх працівників по лінії боротьби з бандитизмом – 1710 (а також: в ОББ НКВД Білоруської РСР, усіх задіяних працівників було 351; у Латвійській РСР – 23 і 63 відповідно; у Литовській РСР – 20 та 75; в Естонській РСР – 31 і 46) [9, с. 431].

Наказами НКВД/НКГБ СРСР № 001240/00380 від 9 жовтня 1944 р. і № 001258/00389 від 12 жовтня 1944 р. ОББ НКВД Української РСР та ОББ НКВД Білоруської РСР були реорганізовані в Управління боротьби з бандитизмом, а наказом № 001447 від 1 грудня 1944 р. ОББ НКВД СРСР реорганізований у Головне управління боротьби з бандитизмом (ГУББ) НКВД СРСР [8, с. 80] (штат центрального управління в 1945 р. – 180 осіб, фактично – 156 осіб [8, с. 81]), у його штат увійшов Штаб винищувальних батальйонів НКВД СРСР. Згідно з цим наказом у структурі ГУББ НКВД СРСР 1-й відділ (очолив генерал-майор Горшков Анатолій Петрович) курував «боротьбу з оунівським підпіллям і озброєними бандами ОУН» у складі 23 осіб: у ньому 1-ше відділення – боротьбу з оунівським підпіллям, 2-ге – боротьбу з озброєними бандами в Україні, 3-тє – із бандитизмом в Україні; три відділення 2-го відділу (очолив підполковник держбезпеки Карлін Веніамін Залманович) відповідали за боротьбу з антирадянським підпіллям й озброєними бандами, створеними та залишеними німецькими розвідувальними органами в Білорусії й Прибалтиці. У триденний термін тов. Рясний мав завдання сформувати та подати керівництву НКВД СРСР штат відділу. Його УББ НКВД УРСР затверджено наказом НКВД СРСР № 001388 від 14 листопада 1944 р. Отже, у штаті, окрім керівництва – начальника УББ, заст. начальника управління й секретаріату (сім осіб), сформовано такі відділи-відділення: 1-й відділ (із виявлення та ліквідації підпілля ОУН і повстанських банд УПА) (36 осіб) із чотирма відділеннями: 1-ше – із розпрацювання голів проводу ОУН, штабу УПА (вісім осіб), 2-ге – керівництво роботою з викриття й ліквідації підпілля ОУН та УПА на території Рівненської, Волинської й Тернопільської областей (8), 3-тє – теж на території Львівської, Дрогобицької, Станіславської та Чернівецької областей (10), 4-тє – на території східних областей (8); 2-й відділ із викриття та ліквідації політбандитизму, повстанських банд, груп нелегалів, із боротьби з парашутистами й дезертирами (22) з трьома відділеннями: 1-ше відділення –

Харківська, Запорізька, Сталінська, Сумська, Чернігівська, Полтавська, Ворошиловградська області (5), 2-ге – Київська, Одеська, Вінницька, Миколаївська, Херсонська, Ізмаїльська, Дніпропетровська, Кам'янець-Подільська, Кіровоградська області (5), 3-ге – управляє боротьбою з парашутистами й дезертирами (5); 3-й відділ керує роботою боротьби з парашутистами та дезертирами (25) і має два відділення: 1-ше обслуговує західні області (12), 2-ге – східні (8), а також обліково-інформаційний відділ (6), відділ розвідки (3), відділ оперативного радіозв'язку (22), відділ знищувальних батальйонів (17). Разом в УББ НКВД УРСР – 140 осіб [9, с. 435].

Керівництво «агентурно-оперативною роботою з боротьби з оунівським підпіллям і озброєними бандами ОУН» УНКВД-УНКГБ Львівської, Станіславської, Дрогобицької й Чернівецької областей УРСР народному комісару внутрішніх справ Української РСР (наказ Берії та Меркулова від 9 жовтня 1944 р.) доручено комісару держбезпеки 3 рангу тов. Рясному; на допомогу тов. Рясному призначено народного комісара держбезпеки Української РСР, комісара держбезпеки 3 рангу тов. Савченка й начальника прикордонних військ НКВД Українського округу генерал-майора тов. Бурмака. У Рівненській, Волинській і Тернопільській областях керівництво з агентурно-оперативної роботи покладено на заступника народного комісара внутрішніх справ УРСР генерал-майора тов. Строкача, а також для посилення роботи – заступника народного комісара держбезпеки Української РСР комісара держбезпеки тов. Єсипенка й начальника внутрішніх військ НКВД Українського округу генерал-майора тов. Марченкова [9, с. 433].

Для боротьби з українським підпіллям у західних областях УРСР дислокувалися війська НКВД (війська охорони тилу діючої Червоної армії, прикордонні та внутрішні війська [12, с. 597]): у Волинській області – 9-та стрілецька дивізія (у складі трьох полків) і 189 окремих стрілецьких батальйонів 18 стрілецької бригади внутрішніх військ НКВД; у Рівненській області – 16 і 20 стрілецькі бригади, 228 окремих стрілецьких батальйонів 21 стрілецької бригади внутрішніх військ НКВД; Тернопільській області – три батальйони 21 стрілецької бригади, два – 25 стрілецької бригади, 173 і 193 окремих стрілецьких батальйонів 19 стрілецької бригади внутрішніх військ НКВД; Львівська область – 17 стрілецька бригада, три батальйони 25 стрілецької бригади, 18 кавалерійський полк, 118 окремих стрілецьких батальйонів 18 стрілецької бригади, 66 і 219 окремих стрілецьких батальйонів 24 стрілецької бригади внутрішніх військ НКВД; у Станіславській області – 19 стрілецька бригада внутрішніх військ НКВД; у Дрогобицькій області – 210 окремих стрілецьких батальйонів 17 стрілецької бригади внутрішніх військ НКВД; у Чернівецькій області – 192 окремих стрілецьких батальйонів 19 бригади, 237 і 240 окремих стрілецьких батальйонів 24 стрілецької бригади внутрішніх військ НКВД [9, с. 433]. Для посилення внутрішніх військ НКВД у Західну Україну перекидали також два стрілецькі полки й один окремих стрілецький батальйон. У Волинській області, зокрема, війська НКВД дислокувались у Луцьку (837 осіб), у Володимирі-Волинському (427), у Локачах (108), у Гнойному (57), в Іваничах (63), у Затурцях (107), у Кисиліні (70), у Купичеві (71), у Горохові (145), у Копитові (75), у Садові (61), у Колках (476), у Маневичах (96), Троянівці (72), Градді або, можливо, Градиську Маневичького району (68), Карасині (126), Ново-Рудці (71), у Гриві (?) (59), у Тельчі (106), в Осьниці (70), у Комарові (67), у Цумані (408), у Берестянах (231), Сильному (74), Холоневичах (138), Липні (с. Липно) (84), Гораймівці (89), Шацьку (312), Камені-Каширському (440), у Любешові (76), Ратному (75), у Берестечку (126). Разом – 5285 офіцерів, сержантів і солдатів [3, с. 478].

До всіх посадових осіб – Рясного, Строкача, Савченка, Єсипенка центральне керівництво НКВД СРСР ставило вимоги: посилити репресії стосовно членів сімей активних учасників оунівських організацій і банд – арештованих, убитих і тих, хто перебував на нелегальному положенні; провести виселення цього контингенту в порядку, установленому директивою НКВД СРСР № 122 від 31 березня 1944 р. «Про виселення в окремі райони Красноярського краю, Іркутської, Омської і Новосибірської областей членів сімей оунівців, активних повстанців, як арештованих, так і вбитих під час зіткнення, і про конфіскацію їх майна». Осіб, котрі ухилялися від мобілізації в Червону армію, після затримання, направляти в спецтабори НКВД; під час ліквідації оунівських організацій і банд, а також в агентурно-інформаційній праці широко залучати місцеве населення, створивши при дільничних уповноважених міліції озброєні групи сприяння, залучаючи сюди чесних радянських громадян із числа членів сімей військовослужбовців Червоної армії, місцевого партійно-радянського активу й осіб, котрі постраждали від оунівських банд; про всі недоліки в роботі місцевих партійних, радянських і господарських організацій, що виявляються під час переслідування оунівських банд на території західних областей УРСР, своєчасно інформувати ЦК ВКП(б)У і Раднарком УРСР; народному комісару внутрішніх справ УРСР тов. Рясному й начальнику

Головного управління прикордонних військ НКВД СРСР генерал-лейтенанту тов. Стаханову зобов'язати прикордонні загони НКВД у західних областях Української РСР забезпечити зачистку прикордонної зони від антирадянських та бандитсько-шпигунських елементів; реорганізувати наявні районні відділи НКВД і НКГБ у районні відділи, тимчасово збільшивши штати НКВД-НКГБ УРСР. Створити в складі районних відділів НКВД західних областей УРСР відділення з боротьби з бандитизмом чисельністю 3–5 осіб кожне, укомплектувавши їх оперативним складом із досвідом боротьби з бандитизмом; відділам кадрів НКВД і НКГБ СРСР командувати в західні області Української РСР для надання допомоги в посиленні агентурно-оперативної роботи УНКВД-УНКГБ по 250 досвідчених оперативних працівників; переглянути склад начальників районних відділів НКВД і НКГБ західних областей Української РСР, а осіб, які не відповідають зайнятій посаді, замінити. Із цією метою відділам кадрів НКВД і НКГБ СРСР направити в розпорядження НКВД і НКГБ УРСР, відповідно, по 50 осіб досвідчених начальників районних відділів. Командувати в західні області УРСР заступника начальника відділу кадрів НКВД СРСР; для покращення ведення слідства в справах арештованих активних учасників ОУН і ватажків банд створити при тов. Рясному й Строкачу слідчі групи по 25 осіб кожна. Заступнику народного комісара внутрішніх справ СРСР тов. Обручникову та заступнику народного комісара держбезпеки СРСР тов. Свинепулову в п'ятиденний строк відібрати й скерувати в розпорядження тов. Рясного і тов. Строкача по 25 осіб досвідчених слідчих – працівників НКВД-НКГБ; організувати роботу так, щоб справи на арештованих активних учасників ОУН та ватажків оунівських бандгруп не затягувалися слідством; отримані в ході слідства дані, що викликають оперативний інтерес (про місцезнаходження банд, нелегалів, зв'язкових, складів зброї, техніки й т. ін.), негайно повідомляти їм для оперативної роботи; передані у Військовий трибунал завершені слідчі справи на арештованих оунівців узяти під спеціальний контроль із метою попередження затримання розгляду в судових інстанціях; задля посилення оперативності та маневреності військ НКВД, що беруть участь у боротьбі з бандитизмом, начальнику Управління військового постачання НКВД СРСР генерал-лейтенанту інтендантської служби тов. Вургафту скерувати на місця впродовж жовтня–листопада 200 вантажних машин, забезпечивши регулярне постачання зброєю, боеприпасами, продовольством і паливом; тов. Рясному подавати звіти НКВД СРСР і Першому секретарю ЦК КП(б)У тов. Хрущову про результати боротьби з оунівським підпіллям один раз на п'ять днів (НКВД УРСР підпорядковувався Раднаркому УРСР, але основне – КП(б)У, тобто особисто першому секретареві Микиті Хрущову). Тов. Рясному зобов'язати начальників УНКВД західних областей Української РСР систематично інформувати перших секретарів відповідних обкомів КП(б)У про проведені заходи з боротьби з оунівським підпіллям і збройними бандами ОУН. У Західну Україну скеровувався заступник народного комісара внутрішніх справ СРСР комісар держбезпеки 2 рангу тов. Круглов [9, с. 432–435].

Партійне керівництво, зі свого боку, висувало перед НКВД УРСР вимоги: знищувати більш-менш великі банди, виділяючи спеціальні рухливі загони з уключенням у них добре підготовлених розвідників, оперативних, партійних і радянських працівників; для знищення дрібних банд (боївки) виділяти невеликі військові групи, у які включати бійців винищувальних батальйонів із місцевого населення; для знищення окремих дрібних груп так званих СБ та оунівських ватажків, як, наприклад, у Волинській області, створювати групи спеціального призначення з бандитів, котрі явилися з повинною і виявили бажання боротися з бандитами; рішуче посилити репресії проти сімей бандитів та їхніх посібників (куркулів, торговців та ін.); ширше й активніше залучати до роботи місцевий сільський актив із селян-бідняків і середняків, інтелігенції й дружин червоноармійців; широко залучати для боротьби з бандитизмом в селах робітників, службовців та інтелігенцію [...]. Особливо наполегливо партійне керівництво вимагало розширити агентурну мережу, звернути особливу увагу на покращення її якостей. Тези про рішучі репресії проти сімей повстанців М. Хрущов повторив на нараді із секретарями обкомів КП(б)У і начальниками управлінь НКВД та НКГБ у Львові 15 травня 1945 р. Ці тези ЦК КП(б)У тиражувало в друкованих матеріалах (газетах, листівках), поширення яких, зазвичай, покладалося на агентів, вони ж вели так звану «пропаганду шепотом»: «Не дайте їм (українським націоналістам) обманювати себе! Знищуйте цих шахраїв – агентів німецьких окупантів» [13, с. 115].

Заходи щодо посилення боротьби з українським підпіллям дали потрібні виконавцям результати вже впродовж 1944 р. І. Білас у цитованій книзі наводить статистику з довідки заступника начальника УББ НКВД УРСР боротьби з бандитизмом підполковника держбезпеки О. Задоя (Олександра Федоровича Задоя, заступника начальника УББ НКВД УРСР, підполковника держбезпеки, за «досягнення в боротьбі з українським націоналістичним підпіллям» у квітні 1945 р. нагороджено орденом Вітчизняної війни І ступеня).

Таблиця 1

**Статистика каральних операцій у Західній Україні
(лютий – 31 грудня 1944 р.)**

Наслідки каральних операцій у західних областях України з лютого по 31 грудня 1944 р.					
область	проведено операцій	убито осіб	захоплено в полон	виселено	
				сімей	осіб
Львівська	1690	12713	10471	1155	3165
Рівненська	1792	15988	15680	1154	3212
Станіславська	831	10499	9867	222	586
Дрогобицька	349	1972	2720	460	1285
Тернопільська	683	11057	5967	498	1249
Волинська	993	4219	4893	1178	3582
Чернівецька	157	957	789	77	241
Усього	6495	57405	50387	4744	13320

Джерело: [2, с. 270].

Таблиця 2

Статистика щодо вивезеного населення із західних областей України (1944–1946 рр.)

Кількість вивезеного населення із західних областей України за 1944–1946 рр. (за областями)								
найменування області	1944		1945		1946		за три роки	
	сімей	осіб	сімей	осіб	сімей	осіб	сімей	осіб
1. Рівненська	1159	3227	1443	3257	389	861	2991	7345
2. Волинська	1178	3582	1357	3857	немає	немає	2535	7439
3. Львівська	1130	2586	689	1576	712	1765	2531	5927
4. Тернопільська	498	1249	940	1896	303	635	1741	3780
5. Станіславська	222	586	1985	4368	286	636	2393	5590
6. Чернівецька	77	247	311	797	73	212	461	1256
7. Дрогобицька	460	1285	668	1746	849	2241	1977	5272
Разом:	4724	12762	7393	17497	2612	6350	14729	36609

Джерело: [12, с. 631].

За обчисленнями М. Ф. Бугая, до середини 1947 р. із Західної України депортовано 75 000 оунівців [5, с. 236]. За 1947–1948 рр. органами МГБ вислано 77 791 членів сімей оунівського підпілля: із Рівненської області – 11 347 осіб, Волинської – 9050, Львівської – 15 920, Тернопільської – 13 508, Станіславської – 11 883, Чернівецької – 1627, Дрогобицької – 14 456 (разом – 77 791 осіб) (згідно з «Довідкою про кількість виселеного контингенту з території України за період 1944–1948 рр.») [12, с. 631].

Репресії набирали таких масштабів, що постала проблема переповнених в'язниць, яку розв'язували на рівні заступника НКВД СРСР С. Круглова й заступника НКГБ СРСР Б. Кабулова в підписаній 15 травня 1945 р. директиві: «З метою розвантаження в'язниць УРСР і БРСР, частина підслідних арештованих органами НКВД, НКГБ вказаних республік, з числа колишніх німецьких ставлеників, поліцейських, поміщиків, учасників націоналістичних організацій, осіб, які ухилилися від служби в Червоній Армії та інших антирадянських елементів, направляються в табори НКВД, розташовані в Комі АРСР, Архангельській, Свердловській, Кіровській, Куйбишевській областях. Завершення розслідування справ арештованих покладається на НКВД-НКГБ, УНКВД-УНКГБ за місцем розташування таборів» [9, с. 441]. Далі наркомом внутрішніх справ і держбезпеці названих місцевостей наказувалось утворити на місцях слідчі групи для розслідування справ скерованих туди арештантів; керівництво слідчими групами таборів доручалося заступникам наркомів внутрішніх справ – державній безпеці, заступникам начальників УНКВД-УНКГБ. Розгляд цих справ завершувала Особлива нарада при НКВД СРСР, про що 1-й спецвідділ НКВД СРСР видавав спеціальну довідку. Лише після цього підслідних арештантів розподіляли в інші табори, до цього моменту вони утримувались окремо від решти засуджених.

Слідчих зобов'язували, передусім, виявляти серед арештованих агентів розвідувальних і контррозвідувальних органів противника й учасників антирадянських націоналістичних формувань: серед українців – членів ОУН, УПА, УНР та учасників каральних органів цих організацій СБ; серед білорусів – активних учасників білоруських націоналістичних організацій «Білоруське об'єднання», «Білоруська самопоміч», «Союз білоруської молоді», «Білоруська незалежна партія» й учасників білоруської армії «Білоруської крайової оборони»; серед поляків – учасників націоналістичних організацій: Армія Крайова, «Польська громадянська служба», «Корпус безпеки», «Батальйони хлопські», збройні загони партії «Стронніцтво людове», представники Польського еміграційного уряду «Делегатури жонду», члени буржуазно-націоналістичних партій «Стронніцтво народове», «Стронніцтво людове», «Стронніцтво демократичне», «ОЗОН», а також членів різних об'єднаних політичних органів: «Конвент політичних партій», «Конвент незалежних організацій» та ін.; серед литовців – учасників повстанських націоналістичних організацій «Летуvas лайсвес армія» (Литовська армія свободи), учасників повстанських націоналістичних організацій «Летувос таутинік фронт» (Литовський національний фронт).

У табл. 3 наведено статистику ув'язнених і спецпоселенців у 1939–1956 рр. – українців, поляків, білорусів, литовців, латишів та естонців¹.

Таблиця 3

Статистика ув'язнених і спецпоселенців СРСР за 1939–1956 рр.

Період	Разом у СРСР	Українців	Поляків	Білорусів	Литовців	Латвійців	Естонців	Євреїв
На 1 січня 1939 р.	1 289 491	182 536	16 505	43 726	1005	4645	2360	19 262
На 1 січня 1942 р.	1 390 458	182 284	14 975	45 768	3074	7204	6581	23 058
На 1 січня 1945 р.	1 478 622	149 478	11 917	27 250	2224	4474	4017	24 463
На 1 березня 1951 р.	2 528 146	506 221	23 527	96 471	43 018	28 520	24 618	23 583
На 1 січня 1954 р.	1 113 322	200 016	10 912	52 084	17 533	12 729	9713	10 708
На 1 січня 1956 р.	810 755	127 944	–	29 045	15 715	9555	7586	–

Джерело: [9, с. 482–488].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Тож від моменту відновлення діяльності НКВД у західних областях України та його підструктури УББ НКВД УРСР у жовтні 1944 р. почався новий інтенсивний період боротьби з українським націоналістичним підпіллям. 3 квітня 1945 р. на стіл Й. Сталіну ліг лист, адресований Л. Берією в Державний комітет оборони. НКВД СРСР клопотався перед Й. Сталіном про нагородження орденами й медалями СРСР рядового, сержантського та офіцерського складу прикордонних частин Прикарпатського округу й 32-ї дивізії залізничних військ НКВД за «успіхи» в боротьби з націоналістичним підпіллям. 6 квітня лист із проханням про нагороди надіслали в Державний комітет оборони Л. Берія та В. Меркулов. 10 травня 1945 р. М. Калінін підписав відповідний указ Президії Верховної Ради СРСР, за яким нагороджено 804 особи: орденом Червоного Прапора – 39 осіб,

¹ У понятті «спецпереселенець» є своя історія. У поясненні начальника ОТП М. Конрадова від 27 квітня 1940 р., яке він скерував у Головне управління виконавчо-трудова таборів і трудовоселень НКВД, ішлося про те, що депортованих із західних областей УРСР і БРСР треба називати «спецпереселенцями», щоб не плутати з «трудоваселенцями старих поселень», тобто з куркулями. Депортовані народи з Прибалтики й Молдовії в 1941 р. називали «сильнопоселенцями». І лише в 1944 р. виникла узагальнена назва «спепоселенці» [12, с. 6].

орденом Вітчизняної війни I ступеня – 61, орденом Вітчизняної війни II ступеня – 176, орденом Червоної Зірки – 320, медаллю «За відвагу» – 98, медаллю «За бойові заслуги» – 110 осіб. Серед них – керівники усіх рівнів НКВД УРСР, начальники (і заступники) управлінь НКВД усіх областей України.

Джерела та література

1. Baran W. Radzieckie organy Bezpieczeństwa Państwowego na Ukrainie: czterdziec – grudzień 1941 roku. *Zarys problematyki. Pamięć i Sprawiedliwość*. 2017. Nr 2 (30). С. 227–267.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. перша. Київ: «Либідь – “Військо України”», 1994. 432 с.
3. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Книга друга. Київ: «Либідь – “Військо України”», 1994. 688 с.
4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. Літопис УПА. Київ; Торонто, 2001. Нова серія. Т. 03. 652 с.
5. Бугай Н. Ф. Л. Берия – И. Сталину: «Согласно вашему указанию». Москва: АИРО-XX, 1995. 320 с.
6. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944. Москва: Рос. полит. энцикл., 2012. 527 с.
7. Жив'юк А. Керівники органів НКВД-НКГБ (МВД-МГБ) західних областей УРСР: кількісні та якісні характеристики (1944–1953 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*: наук. і док. журн. 2014. №1 (42). С. 29–53.
8. Любянка. ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. 1917–1960: справочник / сост.: А. И. Кокурин, Н. В. Петров. Москва: Изд. МФД, 1997. 352 с.
9. НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956): сб. док. / сост.: А. И. Кокурин, И. М. Владимирцев. Москва, 2008. 540 с.
10. Окіпнюк В. Розвиток організаційної структури органів державної безпеки СРСР і Радянської України у 1934–1941 рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*: наук. і док. журн. 2008. №1/2 (30/31). С. 292–310.
11. Петров Н. В., Скоркин К. В. Кто руководил НКВД. 1934–1941: справочник. Москва: Звенья, 1999. 1008 с.
12. Советские депортации 1928–1953 / сост.: Н. Л. Поболь, П. М. Полян. Москва: Материк, 2005. 904 с.
13. Украинская ССР в Великой отечественной войне (1941–1945 гг.) / ред. кол.: И. Д. Назаренко, И. И. Вивдиченко, В. Я. Головкин и др. Киев, 1975. Т. 3. с.
14. Україна партизанська. 1941–1945. Партизанські формування та органи керівництва ними / В. А. Смолій (голова редкол.), В. С. Лозицький (авт.-упоряд.). Київ: Парламент. вид-во, 2001. 319 с.
15. Шаповал В., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи і факти. Київ: Абрис, 1997. 608 с.

Лариса Шваб. Восстановление сети НКВД СССР и ее задачи в Западной Украине в 1944–1945 гг. В статье исследуется восстановление сети НКВД СССР в Западной Украине после ее освобождения от немецкой оккупации. Подчеркивается, что новые органы управления в Западной Украине созданы еще в 1939 г., в том числе органы внутренних дел – управления НКВД во Львовской, Луцкой (Волынской), Станиславской, Тернопольской, Черновицкой областях. Управленческие кадры вербовали среди бывших начальников УНКВД подсоветской Украины, с бывших подпольщиков, которые стали чекистами только после прихода советской власти (так было в Прибалтике), или же переводениях на работу чекистов с опытом работы в ОГПУ-НКВД с других регионов СССР. Отдел борьбы с бандитизмом, учрежденный в 1941 г., утверждает автор, нацелен на ликвидирование антисоветских сил в новых границах СССР в Западной Украине, Западной Белоруссии и Прибалтике. Возобновлений сети НКВД в Западной Украине произошло в марте 1944 г. с привлечением офицеров и солдат партизанских отрядов, что действовали в Украине на протяжении войны, а также других лиц, прибывших из СССР. К работе в органах привлекали также местных украинцев, которые согласились на сотрудничество с советскими органами внутренних дел.

Ключевые слова: Народный комисариат внутренних дел Советского Союза, управления Народного комисариата внутренних дел, отдел борьбы с бандитизмом, Управление борьбы с бандитизмом.

Larysa Shvab. The Reconstruction of the NKVD Network of the USSR and its Task in Western Ukraine in 1944–1945. The article deals with the reconstruction of the NKVD network of the USSR in the Western Ukraine after its liberation from the German occupation. It was emphasized that the new government bodies in Western Ukraine had been created as early as 1939 including the internal affairs bodies – the Office of the NKVD in Lviv, Lutsk (Volyn), Stanislav, Ternopil, and Chernivtsi regions. Administrative cadres were recruited among the former chiefs of the NKVD of Soviet Ukraine, from former underground workers who had become chekists only after the arrival of Soviet government (as was the case in the Baltic states), or were transferred to the work of chekists with the work experience in OGPU-NKVD from other regions of the USSR. The author claims that the Office for fighting banditry (established in 1941) was aimed to eliminate

anti-Soviet forces in the new borders of the USSR in Western Ukraine, Western Belarus, and the Baltic states. The reconstruction of the NKVD network in Western Ukraine occurred in March 1944 due the involvement of officers and soldiers of partisan detachments that had been operating in Ukraine during the war, as well as other persons who had arrived from the USSR. Local Ukrainians who had agreed to cooperate with the Soviet internal affairs bodies were involved to the work of these bodies.

Key words: People's Commissariat of Internal Affairs of the Soviet Union, the Office of the People's Commissariat of Internal Affairs, the Department of the fight against banditry, the Office of the fight against banditry.

Стаття надійшла до редколегії
27.10.2018 р.

УДК 94(477:438):725.94-027.542

Андрій Нінічук

Фільм Войцеха Смажовського «Волинь» як травматична історична пам'ять українців та поляків про Волинську трагедію

Важливим елементом суспільної свідомості, усвідомлення національної ідентичності є історична пам'ять нації, через яку вона усвідомлює своє місце в загальному контексті світової історії. Сучасне кіно є потужним засобом впливу на формування та корекцію історичної пам'яті суспільств. Через художні образи вдається відтворити трагізм історичних подій, а масовість глядацької аудиторії є запорукою широкого суспільного резонансу. Художній фільм польського режисера В. Смажовського своїм виходом на екран загострив українсько-польські суперечності щодо спільної історичної минувшини.

Ключові слова: українці, поляки, Волинь, історична пам'ять, художній фільм, Друга світова війна, Волинська трагедія, В. Смажовський.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дієвими засобами впливу на сучасну суспільну свідомість та суспільно-історичні стереотипи є кінематограф. За посередництвом фільмів, особливо художніх, можливо досить дієво формувати громадську думку з приводу певних подій чи історії загалом. Упровадження та масовізація аудіовізуальних засобів упродовж XX – початку XXI ст. вплинули на північний стандарт контролю спогадів. Збільшилася кількість і розмаїття джерел свідчень про минуле, змінився тип соціально-культурної репродукції [5, с. 154–156].

Художній фільм у сучасному світі, на думку польської дослідниці М. Пйотровської, можна сприймати як історичне джерело або ж як засіб для популяризації історії. Адже фільм «передає/репрезентує» чимало інформації як текст культури, так само, як і історичне свідчення, що пов'язано з конкретним соціальним контекстом, де постав цей текст» [12, с. 61–63]. Автори фільму, зазвичай, разом із фактами, пропонують (глядацькій) аудиторії свою оцінку події, розставляють на власний розсуд акценти на тому чи іншому її аспекті, додають певний контекст чи опускають деякі подробиці. Усі ці факти й формують ставлення суспільства до будь-якого явища загалом та є визначальними у випадку фільму Войцеха Смажовського «Волинь» для сприйняття Волинської трагедії в нинішньому польському суспільстві зокрема.

Тому не випадково, що в сучасних українському й польському суспільствах, з огляду на тривалий і резонансний дискурс навколо спільних історичних сторінок, художній фільм «Волинь» В. Смажовського відчутно вплинув на суспільну думку, збуривши громадськість як у Республіці Польща, так і в Україні.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Відомо, що на рубежі 80–90-х років XX ст., на хвилі аудіовізуального повороту та під впливом праць Х. Уайта в західній історіографії з'явився новий підхід до вивчення історії крізь призму візуальних образів, що згодом виокремився в міждисциплінарний напрям – візуальної історії [16, с. 160–162]. У нашій державі цей напрям ще, на жаль, не став самостійною галуззю, однак існують поодинокі наукові розвідки, наприклад О. Бабакової [1], О. Калішук [4], Ю. Кислої, А. Коник [5], Ю. Павлів. Учені аналізують правдивість і тенденційність відтворення історичних подій у сучасному кіно й здатність цього масового виду культури впливати на суспільну свідомість, формування